

טור' הרב אביעד דביר, בית המדרש להלכה

לא תשקצו את נפשותיכם

ראשי פרקים

א. הקדמה	ו. הדברים המאוסים שנאסרו
ב. גדר האיסור	ז. אחרי האדם הפרטי או הקהל
ג. דאורייתא או דרבנן - דעת הרמב"ם	ח. באיזה מצב נחשב משהה נקביו
ד. אחרונים – איסור דרבנן	ט. במקום כבוד הבריות
ה. בל תשקצו באכילת חגב חי	י. איסור חפצא
	יא. היוצא למעשה

א. הקדמה

הגמרא במסכת מכות¹ אומרת:

"אמר רב אחאי: המשהה את נקביו עובר משום לא תשקצו. אמר רב ביבי בר אבבי: האי מאן דשתי בקרנא דאומנא קא עבר משום לא תשקצו".

חכמים קבעו שאסור לעשות דברים מאוסים ונתעבים שנפשו של האדם נגעלת מהם. ולכן אסור לאדם להתאפק ולא לעשות צרכיו, וכן יש איסור לאכול בצורה מאוסה, ומי שעושה זאת עובר על 'לא תשקצו'.

הלכה זו מעניינת מאד בכך שהיא תלויה ברגש ובצורת התנהגות, ויש הרבה מה ללמוד ממנה לעניין התנהגות מכובדת בפרט ולהבנת מהות הקדושה בכלל. במאמר זה אתמקד רק בצד ההלכתי ואנסה לברר את מקורו, גדרו והיקפו של האיסור, ולעסוק בשאלות האם המתאפק מללכת לשירותים עובר על איסור? האם מותר להתאפק בנסיעה או במסדר? האם אסור לחייל לזחול בבוץ אם נפשו קצה בזה?

ב. דאורייתא או דרבנן

בפרשת אחרי מות² כתוב:

"והבדלתם בין הבהמה הטהרה לטמאה ובין העוף הטמא לטהר ולא תשקצו את נפשותיכם בבהמה ובעוף ובכל אשר תרמש האדמה אשר

1. טז, ב.

2. ויקרא כ-כה-כו.

הבדלתי לכם לטמא. והייתם לי קדשים כי קדוש אני ה'".

בפשט הפסוקים, כאשר כתוב 'לא תשקצו', כוונת התורה היא להזהירנו מלשקץ את נפשותינו בטומאת בעלי חיים. הגמרא, שהובאה לעיל, מביאה את הפסוק הזה כדי לומר שאסור לאדם לגרום לגופו להיות מאוס, ולכן אסור להימנע מעשיית צרכים ולהשאיר את הצרכים המאוסים בתוך גופו, וכן אסור לאכול דברים שנפשו של האדם מואסת אותם, והעושה כן "עובר משום לא תשקצו".

היראים³ כתב כפי שנראה פשט לשון הגמרא "עובר על בל תשקצו", שהמשהה נקביו או אוכל דברים מאוסים עובר בלאו גמור מדאורייתא. בלשונו:

"שלא לשקץ את הגוף - הזהירה תורה לישראל בפרשת ויהי ביום השמיני דכתיב אל תשקצו את נפשותיכם פי' אל תמאסו עצמכם ואל תאכלו במאוס ובשיקוף ... המפליג עצמו בשיקוף ממנהג שכיניו ומבני עירו עובר בלאו".

וכן כתבו הסמ"ק⁴, השערי תשובה לרבינו יונה⁵, והרשב"ש⁶, שיש איסור דאורייתא בהשהיית נקביו או באכילת דברים מאוסים.

נראה לבאר בדבריהם, שאע"פ שהקשר הפסוק הוא על חיות טמאות, התורה כתבה לשון מיוחדת כזו "לא תשקצו את נפשותיכם", בלשון שמשמע ממנו שהימאסות היא שלילית, כדי ללמד שיש איסור כללי על האדם לשקץ את נפשו.

לעומת זאת, יש ראשונים שאומרו שהאיסור לעשות דברים מאוסים הוא מדרבנן, והלימוד מ'אל תשקצו' הוא אסמכתא כדי לעורר את האדם להשמר בזה. בלשון המאירי⁷:

"מדברי סופרים שלא להמאס אדם את עצמו בעשיית דברים המאוסים ושנפשו של אדם קצה בהם לפחיתותם דרך הערה אמרו המשהא את נקביו עובר משום בל תשקצו את נפשותיכם".

וכ"כ תרומת הדשן⁸, וכן נראה במהר"ם⁹, ובחינוך¹⁰.

3. סימן עג.

4. סימן פ.

5. שער ג, צג.

6. תשובה רעד.

7. מכות טז, ב ד"ה מדברי סופרים.

8. סימן טז.

9. ראה יבי"א יו"ד ח"ב סימן ה אות ה.

10. מצוה קסג.

הריטב"א¹¹ כתב :

"אמר רב ביבי אביי האי מאן דשתי בקרנא דאומנא וכו'. מפורש במהדורא קמא פירוש רבינו מאיר הלוי ז"ל בזה, ונראה ממנו דס"ל שזה איסור תורה. אבל כל המפרשים ז"ל כתבו שאינו אלא מדרבנן, וקרא אסמכתא בעלמא כאידך דהמשהה נקביו".

הריטב"א הבין שלכולי עלמא 'בל תשקצו' בהשהיית נקביו הוא אסמכתא בעלמא, ובעניין קרנא דאומנא מביא את הרמ"ה שאומר שזהו איסור דאורייתא, אך כותב בשם 'כל המפרשים' שגם בקרנא דאומנא כמו בהמשהה נקביו, אינו אלא אסמכתא בעלמא.

נראה לבאר בדבריו, שמכיוון שהפסוק הוא בענייני מאכלים, לא יכול להיות שכתוב כאן איסור על מניעה מעשיית צרכים. הריטב"א למד ברמ"ה שהתאפקות היא דרבנן, והתגעלות במאכלים אסורים היא דאורייתא. ומביא ראייה לשיטת 'כל המפרשים' שהכל דרבנן, שהגמרא מתייחסת להשהיית צרכים ולהיגעלות ב'קרנא דאומנא' באותו מטבע לשון, וכיוון שברור לריטב"א שהביטוי 'עובר על בל תשקצו' לגבי השהיית צרכים הוא אסמכתא בעלמא, הרי שכאשר נאמר ביטוי זה לגבי 'קרנא דאומנא' גם כאן הכוונה לאסמכתא בעלמא.

ברם, כפי שראינו לעיל, ישנם ראשונים שאמרו שגם בהשהיית צרכים יש משום לאו דאורייתא. ועל פי זה בשני הפעמים הביטוי 'עובר על בל תשקצו' הוא כפשוטו ומצביע על לאו דאורייתא, ולפי שיטתם גם בהשהיית צרכיו וגם ב'קרנא דאומנא' יש איסור מהתורה. וצריך לומר לשיטתם, שאע"פ שהפסוק מדבר על שקצים ורמשים, אפשר ללמוד מלשון הפסוק "לא תשקצו את נפשותיכם", שיש כאן אמירה כללית שאדם אמור לכבד את גופו ולא להתגעל, בין באכילה ובין בהשהיית צרכיו ואולי אף בעניינים אחרים, וכמו שיבואר בהמשך.

ג. דאורייתא או דרבנן - דעת הרמב"ם

הרמב"ם¹² כתב :

"אסרו חכמים מאכלות ומשקין שנפש רוב בני אדם קיהה מהן כגון מאכלות ומשקין שנתערב בהן קיא או צואה... וכן אסרו חכמים לאכול ולשתות בכלים הצואים. וכן אסרו לאכול בידים מסואבות מזהמות, ועל גבי כלים מלוכלכים, שכל דברים אלו בכלל אל תשקצו את נפשותיכם, והאוכל מאכלות אלו מכין אותו מכת מרדות".

מכך שכתב הרמב"ם שחכמים הם שאסרו איסורים אלו, ומי שאכל מכין אותו

11. מכות טז, ב ד"ה אמר רב ביבי.

12. מאכלות אסורות יז, כט-לא.

מכת מרדות, משמע שהאיסור מדרבנן¹³. וכן כתב בתחילה הבית יוסף¹⁴:

"משמע להרמב"ם דלאו דלא תשקצו לדברים האסורים האמורים בפרשה ולא לדברים הללו, אלא דרבנן הסמיכו דברים אלו לפסוק זה. וכיון דמדרבנן ניהו אינו לוקה עליהם אבל מכל מקום מכין אותו מכת מרדות כמו על שאר מצות דרבנן".

אבל אחר כך ממשיך הבית יוסף וכותב:

"איפשר נמי דהנך מילי דאורייתא נמי אסירי, אלא דקים להו לרבנן דאין לוקין עליהם כדאשכחן¹⁵ בחצי שיעור דאסור מן התורה ואין לוקין עליו".

לענ"ד נראה כאפשרות השניה שהביא הבית יוסף שהאיסור הזה הוא דאורייתא, וכך משמע מלשון הרמב"ם: "כל דברים אלו בכלל אל תשקצו את נפשותיכם", הרי שהרמב"ם אומר שהאיסור לאכול דברים אלו הוא בכלל מה שנאמר בפסוק. ועוד ראייה לכך מדברי הרמב"ם בספר המצוות¹⁶ שכותב שהעושה כן עובר משום בל תשקצו, והוא בכלל מה שהתורה מזהירה בפסוק זה:

"והנה אמרו גם כן¹⁷ המשחה נקביו עובר משום בל תשקצו וכן מאן דשתי מיא בקרנא דאומנא והוא כלי המציצה עובר משום בל תשקצו את נפשותיכם. והוא ההקש שבאכילת הדברים הנמאסים ושתיית הדברים המגונים שירחיקום רוב בני האדם. כי כל זה מוזהר ממנו אבל אינו חייב עליו מלקות בעבור כי פשטיה דקרא הוא בשרץ לבד. אבל יכוהו על זה מכת מרדות".

נראה להוסיף ביאור בדברי הבית יוסף, שהדברים הללו אסורים מהתורה אלא שהם כחצי שיעור. שההגדרה ההלכתית הברורה שכתובה בתורה היא לא לאכול חרקים, אך וכפי שהסברנו לעיל, מכך שהתורה כותבת לא להמאיס את עצמנו באכילת חרקים, אנחנו לומדים מהתורה את העיקרון שאסור לנו להמאיס את עצמנו, וזהו עיקרון דאורייתא. אך מכיוון, שהתורה נתנה בזה רק עיקרון בלא גדרים והגדרים הם מדברי חכמים, אין כאן איסור עם שיעור, ולכן הוי כחצי שיעור שאין לוקים עליו¹⁸.

13. אמנם ראה בתבואות שור סימן יג סק"ב שלעיתים הרמב"ם כותב 'אסרו חכמים' על דיני דאורייתא.

14. יו"ד סימן קטז ד"ה ואסור לאכול.

15. חולי צח, א. יומא עג, ב.

16. מצווה קעט.

17. מכות טז, ב.

18. עוד נראה להוסיף את דברי האור שמח (הלכות ת"ת פ"א), שכתב שיש הבדל בין חיובים מתרי"ג

מצוות לבין מידות או בלשון הרמב"ם 'דעות'. יש מצוות כמו נטילת לולב ותרומות ומעשרות, שהם כתובות בתורה במפורש, ויש להם הגדרה הלכתית ברורה. ויחד עם זאת יש דרישות של הקב"ה מאיתנו גם בתחום המידות. אבל לעומת המצוות, בענייני מידות אין הגדרה הלכתית ברורה "ולכך לא כתבה התורה מדות רק ברמז". יש פעמים שהתורה כותבת איסור, ומלבד הגדר ההלכתי הברור,

ד. דאורייתא או דרבנן - אחרונים

כמו שראינו, הראשונים נחלקו האם בל תשקצו הוא דאורייתא או דרבנן, והבית יוסף הסתפק בדבר בדעת הרמב"ם.

השו"ע הביא את הרמב"ם ולא פירש האם זהו איסור דאורייתא או דרבנן:

"אסור לאכול מאכלים ומשקים שנפשו של אדם קצה בהם, כגון משקים ואוכלים שנתערבו בהם קיא או צואה וליחה סרוחה וכיוצא בהם. וכן אסור לאכול ולשתות בכלים הצואים שנפשו של אדם קצה בהם, כגון כלים של בית הכסא וכלי זכוכית שמקיזים בהם וכיוצא בהם. וכן לא יאכל בידיים מזוהמות ועל גבי כלים מלוכלכים, שכל אלו בכלל אל תשקצו את נפשותיכם".

הט"ז¹⁹ כתב שבל תשקצו באכילת מאכלות אסורות הוא דאורייתא, אלא שאין לוקין עליו משום שאין לוקין על לאו שבכללות:

"למה לא יהא חייב מלקות גמור נראה משום דהוי לאו שבכללות שדברים הרבה נכללים בו וכל לאו שבכללות אין לוקין עליו".

לעומת זאת הפר"ח כותב:

"כל הני אסירי מדרבנן".

נלמד ממנו גם אזהרה והכוונה בענייני מידות. ועל פי אפשר לבאר את איסור ההימאסות, העיקרון המידותי שנלמד מהתורה הוא שאל לנו להמאס עצמנו, חז"ל נתנו גדרים הלכתיים שמי שעובר עליהם עבר על איסור חכמים, ומי שממאס עצמו הוא בכלל 'אל תשקצו את נפשותיכם'. ונראה שזוהי כוונת הרמב"ם שכתב שאין לוקים על לאו זה מכיוון שאינו מפשט הכתובים, והוא כשיטתו בפיחמ"ש לסנהדרין רפ"ז מ"ד לגבי קירבה לעריות שהוא דאורייתא ונלמד מריבוי 'לא תנאף', איך אין לוקים על זה, כיוון שעיקר הכתובים הם לאסור קירבה תשמיש לעריות ו'אין לוקין מדרשא'. ומתאים למה שכתב כאן שלא לוקים כי זה לא מפשט הכתוב. אין הכוונה שאין מלקות כלל על דרשות, אלא שעקרונות שנלמדים מעניין הכתוב, הם דאורייתא, אך אין הם הגדר ההלכתי המפורש בכתוב ולכן אין לוקים עליהם.

19. קטז סק"ו.

וכן כתבו המג"א²⁰, הערוה"ש²¹, המשנ"ב²², והרב עובדיה²³, ועל פי זה ההכרעה להלכה היא שהאיסור הוא מדרבנן.

ה. בל תשקצו באכילת חגב חי

המשנה בשבת²⁴ מביאה מחלוקת, ת"ק אומר שהמוציא בשבת חגב חי טמא פטור, שאין דרך להוציאו. ואילו רבי יהודה אומר:

"אף המוציא חגב חי טמא כל שהוא, שמצניעין אותו לקטן לשחוק בו".

בבירור דעת ת"ק, מדוע אין מוציאים חגב חי, הגמרא²⁵ מעלה הוא אמינא שהסיבה שחכמים אומרים שאין מביאים חגב טמא חי לתינוק לשחק בו, היא משום החשש שמא התינוק יאכל את החגב. ודוחה הגמרא, שאם יש חשש שיאכל את החגב חי, אסור לתת לו אפילו חגב טהור חי כגון 'שושיבא' שמא יבוא לאוכלו ויעבור על בל תשקצו. ולכן מבארת הגמרא שלא חוששים שהתינוק יאכל את החגב חי, אלא חכמים חוששים שמא החגב ימות ואז יבוא לאוכלו.

אבל לעומת הגמרא שאומרת שהאוכל חגב חי אפילו טהור עובר על 'בל תשקצו', כתוב בתוספתא²⁶:

"אוכל דגים וחגבים בין חיון בין מתין ואינו חושש".

הרי שלתוספתא אין מניעה לאכול חגב טהור חי. וכן כותב הרמב"ם²⁷:

"דגים וחגבים אינן צריכים שחיטה אלא אסיפתן היא המתרת אותן... ומותר לאכלן חיים".

הראב"ה²⁸ מסביר, שמותר לאכול חגבים טהורים חיים, ומה שהגמרא אומרת שאסור לאכול חגב חי אפילו טהור, הוא דווקא שושיבא שדומה לחגב טמא. אסר

20. צב סק"ב, ואע"פ שאומר זאת רק על השהיית נקביו ואפשר לחלק שזהו מדרבנן אך במאכלות אסורות הוא דאורייתא וכריטב"א לעיל, אך הוא ותה"ד שמתבסס עליו לא חילקו בין הדברים, ונראה בשיטתו שכל בל תשקצו בהתמאסות הוא דרבנן.

21. יו"ד קטז סעיף כ.

22. צב סק"ז.

23. יבי"א יו"ד ח"ב ס"ה.

24. פרק ט משנה ז.

25. שבת צ, ב.

26. תרומות פרק ט.

27. שחיטה א, ג.

28. תשובות אלף צ"א.

לאכול שושיבא חי, שמא יבואו לטעות ולהתיר חגב טמא ולעבור על 'בל תשקצו' באכילת חגבים אסורים, ורק שושיבא מת שמתמסמס וכבר לא דומה לחגב טמא, מותר לאוכלו. ולפי זה 'בל תשקצו' בהקשר זה בגמרא נאמר על איסור אכילת חגב טמא, ולא על האיסור הכללי להמאיס עצמו, ואין קשר בין גמרא זו לאיסור המאסת עצמו.

אבל הרבה ראשונים כתבו שאסור לאכול חגב חי משום שממאיס עצמו באכילתו ועובר על בל תשקצו²⁹, כפי שכתוב בגמרא בשבת³⁰. וביארו את הכתוב בתוספתא, שאינו חושש בחגב חי שאינו חושש בו משום איסור אבר מן החי, אך אסור לאוכלו משום הימאסות. וכן פסק הרמ"א³¹:

"דגים וחגבים אין טעונין שחיטה, ומותר לאוכלם מתים או לחתוך מהם אבר ולאכלו, אבל אסור לאכלן חיים משום בל תשקצו".

ניתן לטעון שהמחלוקת היא מציאותית האם באכילת חגב חי יש הימאסות או לא. ואפשר אולי לבאר שלכולי עלמא אכילת חגב חי היא מאוסה, ויש כאן מחלוקת מהותית בהבנת בל תשקצו, לרוב הראשונים ולרמ"א, כיוון שזהו אוכל מאוס אסור לאוכלו, ואילו בשיטת הראב"ה והרמב"ם נראה לחדש, שמה שאסור הוא דווקא כגון 'קרנא דאומנא', שהמאיסות נלווית לאוכל ולכן אסור, אולם כאשר אוכל דבר שאנשים נגעלים ממנו, כיוון שכך היא דרכו של מאכל זה, אין בכך בל תשקצו.

29. ראה ב"י יו"ד סי' יג ד"ה דגים ודרכי משה שם.

30. נחלקו הראשונים האם אסור לספות לקטן איסור דרבנן. הרמב"ם (מאכלות אסורות יז, כז) אוסר, והרשב"א (יבמות קד: ד"ה ומיהו משמע) כותב: "משמע לי דבאיסורין של דבריהם מותר לומר לו לאכול בפירושי". המשנה למלך התקשה בשיטת הרשב"א מדוע אסור לתת לקטן לשחק בחגב הרי לעניין בל תשקצו 'הדבר ידוע שאינו אלא מדרבנן' ואם הוא מדרבנן לכאורה לרשב"א צריך להיות מותר אפילו לומר לקטן לאכול את החגב החי כל שכן שרק נותן לו לשחק בו. המשנה למלך הניח שלכולי עלמא בל תשקצו דרבנן, ובאר את הרשב"א היא בעיא דלא איפשיטא, ואמנם הרשב"א פסק לקולא אך הגמרא בשבת מתרצת כך כדי שלא יהיה מכאן ראייה לאיבעיא. כתר המלך דחה, שאמנם המשנה למלך כתב שאיסור בל תשקצו הוא מדרבנן, אך יש ראשונים שכתבו שהאיסור הוא דאורייתא וכן צריך לומר ברשב"א: "ודאי הוא לדעת הרשב"א ז"ל איסור מן התורה". אמנם נראה שאין לבאר שהרשב"א כהראב"ה שהגמרא זו כלל אינה עוסקת באיסור המאסת עצמו, שהרי הראב"ה ביאר שמדובר על חגב טהור שדומה לחגב טמא ואסור לתת לקטן, וודאי שזהו איסור דרבנן ולא דאורייתא, ולרשב"א מותר לספות לקטן. המג"א (או"ח צב סק"ב) והערוה"ש (יוד קטז כ) כתבו להוכיח מהרשב"א שבל תשקצו הוא דרבנן. שהרשב"א (שו"ת הרשב"א ח"א ס"קלא מובא לקמן) אומר שאם כשהתחיל תפילתו לא היה צריך כלל לנקביו ושומר עצמו ובאמצע תפילה היה נצרך לנקביו ממשך להתפלל, הרי שאין בזה איסור תורה של בל תשקצו.

31. יו"ד ריש סימן יג.

1. הדברים המאוסים שנאסרו

צריך לברר האם אסור משום 'בל תשקצו' דווקא לאכול בצורה מאוסה ולהתאפק מהליכה לשירותים, או שכל דבר מגעיל אסור לעשות גם אם הוא לא קשור לאכילה ולצרכים?

היראים³² כתב:

"לא ימאסו ישראל לא באכילתם ולא בעניינים".

מכך שאומר שהאיסור הוא בענייני אכילה והנסוך 'בעניינים', משמע שהאיסור אינו מוגבל דווקא באכילה ובהימנעות מעשיית צרכים, אלא זהו איסור כללי בכל ענייני מיאוס.

לכאורה פשוט שמותר לאדם להיות בורסקאי³³, אע"פ שזוהי מלאכה מאוסה ומסריחה. ובדומה לכך מותר לאדם לעבוד בזבל ובביוב ובדברים מאוסים. ונראה שצריך לבאר לשיטת היראים, שמה שאסור זה המאסה בחינם, אבל כיוון "שאי אפשר לעולם בלא בורסקאי"³⁴, והעולם צריך שיהיו בורסקאים, אין בכך איסור. בדומה לזה כאשר יש סתימה בביוב, אע"פ שכולם נגעלים מכך, אין איסור לטפל בסתימה, כיוון שעושה זאת לצורך.

נראה לפי זה שכאשר אין לאדם אלא אוכל לא נעים, וכן כאשר חיילים עומדים במסדר ויש להם צורך להתאפק, כיוון שעושים זאת בגלל צורך ולא מחמת עצלנות או רצון להמאיס עצמם, אין בכך איסור³⁵.

לעומת שיטת היראים, הרמב"ם³⁶ כתב:

"אסרו חכמים מאכלות ומשקין שנפש רוב בני אדם קיהה מהן כגון מאכלות ומשקין שנתערב בהן קיא או צואה ולחה סרוחה וכיוצא בהן, וכן אסרו חכמים לאכול ולשתות בכלים הצואים שנפשו של אדם מתאוננת מהם, כגון כלי הכסא וכלי זכוכית של ספרין שגורעין בהם את הדם וכיוצא בהן. וכן אסרו לאכול בידים מסואבות מזוהמות, ועל גבי כלים מלוכלכים, שכל דברים אלו בכלל אל תשקצו את נפשותיכם, והאוכל מאכלות אלו מכין אותו מכת מרדות. וכן אסור לאדם שישחה את נקביו כלל בין גדולים בין קטנים".

32. סימן עג.

33. ראה משנה סוף סוטה.

34. ע"פ קידושין פב, ב.

35. ושיטת הראשונים והאחרונים שמובאת לקמן בעניין תפילה וקריאת שמע היא דלא כיראים, שלשיטתו כיוון שיש צורך אין בכך משום בל תשקצו.

36. מאכלות אסורות יז כט-לא.

הרמב"ם מרחיב להביא דוגמאות ולבאר את האיסור מעבר לאמור בגמרא, אך כל הדוגמאות הם בענייני אכילה, וכפי שסיים 'האוכל מאכלות אלו', משמע שהבעיה היא רק במאכל שנפש האדם נדחית ממנו ובהתאפקות ממתן צרכים. אך ענייני מיאוס אחרים, כגון מלאכות בעלות ריח רע, אין בהם איסור. וכן נראה בטור בשו"ע³⁷ ובשאר הפוסקים שהביאו את לשון הרמב"ם.

לפי זה, יוצא לנו לשיטת הרמב"ם להקל ולהחמיר. להקל, שדברים מאוסים שאינם קשורים לענייני אכילה, אין בהם איסור. ולכן אין איסור לעשות מלאכות בעלות ריח רע, כגון לפתוח ביוב או לעשות מעשים שבעיני רוב בני האדם הם מאוסים, אף אם אין תועלת בדבר. על דרך זו, מותר למפקד להכריח חייל לזחול בבוץ או להתלכלך בגרזי, אף אם אותו חייל הוא איסטניס שהדבר מאוס עליו.

אך מצד שני, יוצא משיטת הרמב"ם שאין לנו מקור להקל כאשר יש צורך בדבר. לדרך זו לכן אף אם האדם רעב, וברצונו לאכול דברים המאוסים בעיני רוב העולם, אין לנו מקור להקל. אף על פי כן נראה, כיוון שאיסור זה הוא מדרבנן לרוב הפוסקים, על כן כשרעבונו גדול שהוא כחולה, יש להתיר את הדבר.

ז. אחרי האדם הפרטי או הקהל

הגמרא אומרת אמרה שהמשהה נקביו והשותה בקרנא דאומנא, עובר על בל תשקצו. נראה ברור שאיסור לא תשקצו הוא להמאיס את עצמו, ולא מוגבל דווקא לדוגמאות אלו, וכן מפורש ברמב"ם וביראים שהובאו לעיל שאלו רק דוגמאות, והאיסור הוא להמאיס עצמו.

השאלה מה מאוס ומגעיל, היא שאלה חמקמקה שאין בה גבול ברור. מה שנחשב בתרבות אחת לדבר לגיטימי ומקובל, נחשב בתרבות אחרת לדבר מאוס. ואפילו באותה התרבות עצמה יש הבדל בין מצבים שונים, אינו דומה אדם שנמצא בטויל לנמצא במטבח מסודר, ובדומה לכך אינו דומה חייל שנמצא בשטח לאדם הנמצא במשרד ממוזג. ולכן קשה עד בלתי אפשרי לתת הגדרות מדויקות בשאלה מה אסור לעשות משום מיאוס, ובכל זאת נברר את השאלה האם המדד הוא האדם הספציפי או הציבור בכללותו.

ראינו שלרוב הפוסקים האיסור ליתן חגב לקטן שמא יאכלו, הוא משום שאסור שהוא ימאיס עצמו באכילת חגב, ולפי זה נראה שהאיסור איננו נמדד רק בשאלה האם האדם האוכל נמאס בזה. שהרי כנראה שאם הקטן יאכל את החגב הוא לא מרגיש שהוא ממאיס עצמו בכך, ואע"פ כן כיוון שלרוב בני האדם אכילת חגב מאוסה,

37. השו"ע רמ"ד כתב בשם הראב"ד שהמנשק באותו מקום עובר על בל תשקצו, אפשר לומר שמחשיב נשיקה כענייני אכילה שהוא בפה, ויותר נראה שדברי הראב"ד והשו"ע בזה הם אסמכתא בעלמא וראה נדרים כ"ע"א ומפרשים שם ואכמ"ל.

אסור לספות לו את החגב³⁸. מוכת, שבמקרה שרוב הציבור נמאס באכילת דבר זה, אסור גם לאדם שאינו נמאס בכך.

וכן כתב הרמב"ם³⁹ שהאיסור הוא לאכול מאכלים שנפש רוב בני האדם סולדת מהם:

"אסרו חכמים מאכלות ומשקין שנפש רוב בני אדם קיהה מהן".

בדומה לזה כתב היראים⁴⁰:

"למדנו שהזהיר הבורא שלא ימאסו ישראל לא באכילתם ולא בענינים, כי אם ינהגו עצמם בקדושה וכבוד. כדתניא באלו דברים⁴¹: "והתקדשתם" - אלו מים ראשונים, "והייתם קדושים" - אלו מים אחרונים, "כי קדוש אני". למדנו מזה שהמפליג עצמו בשיקוף ממנהג שכיניו ומבני עירו עובר בלאו".

היראים כותב שהאיסור אינו תלוי בכל בני האדם שבכל העולם, אלא במנהג השכנים ובני העיר באותו מקום. והדברים מסתברים ביותר, שהדברים תלויים בתרבות ובאופן החיים באותו מקום. ואע"פ שלעיל הבאנו שהרמב"ם והיראים חולקים בנקודה אחרת, נראה שבזה גם הרמב"ם מודה שהמדד הוא אנשי אותו מקום.

עד עתה ראינו שהגדרת המאיסות תלויה ברוב אנשי מקומו. אך נראה שהדבר נכון רק לחומרא ולא לקולא, אם הוא עצמו נגעל מהאוכל אף אם רוב אנשי מקומו אינם נמאסים בכך, אין הולכים אחר רוב מקומו אלא הוא אסור באוכל זה. כך כותב רבינו פרץ⁴²:

"ואפילו אינו מאוס כי אם בעיניו יש להזהר".

וכן כתב הפרי חדש⁴³:

"ומסתברא ודאי דכל הני אף למי שנפשו יפה אסירי, משום דכולי עלמא מאיסי להו הני מילי ובטלה דעתו אצל כל אדם. אבל איכא מילי אחריני דקצת אינשי ממאיסי בהו ואחריני לא ממאיסי בהו, למאן דמאיסי ליה אסיר ולאחריני שרי".

38. ולא הולכים לפי קבוצת גיל, אלא לפי מנהג 'רוב בני האדם'.

39. מאכלות אסורות פרק יז.

40. סימן עג.

41. ברכות נג, ב.

42. הגהות סמ"ק סימן פ.

43. יוד דעה סימן קטז ס"ק יא.

ח. באיזה מצב נחשב משה נקביו

הרשב"א⁴⁴ כתב שאדם שהחל להתפלל בשעה שלא היה צריך לנקביו ואחר כך הרגיש שצריך לנקביו, ימשיך בתפילתו:

"אם לא היה צריך לנקביו כלל כשהתחיל להתפלל ושמר נקביו קודם לכן ובאמצע תפילתו נתעורר לו תאוה לא יפסיק ואפילו היו מים שותתין לו על ברכיו. אלא ימתין עד שיכלו המים ואחר יסיים תפילתו... וכל שכן בשיכול לעמוד על עצמו עד שיסיים. והוא הדין בשצריך לגדולים כל שיכול לעמוד על עצמו שאינו פוסק... ואם בשעת קרית שמע וברכותיה נתעורר בין לקטנים בין לגדולים ויכול להעמיד על עצמו קורא כדרכו. ואם רצה להרחיק ולהטיל את המים אפשר לו לעשות כן".

השו"ע⁴⁵ פסק כדברי הרשב"א:

"אם באמצע תפלתו נתעורר לו תאוה יעמיד עצמו עד שיגמור, ולא יפסיק. ואם בשעת ק"ש וברכותיה נתעורר, בין לקטנים בין לגדולים, קורא כדרכו".

הדרכי משה⁴⁶ הקשה שתרומת הדשן⁴⁷ כתב שאם נצרך לנקביו באמצע התפילה באופן שעובר על כל תשקצו, צריך להפסיק ולהתפנות. הדרכי משה לא רצה לומר שיש מחלוקת בין הרשב"א לתה"ד, ולכן כתב על דברי הרשב"א:

"אפשר דכאן מיירי שאינו מתאוה כל כך שיהא בו כל תשקצו אלא שמתאוה שאינו יכול להעמיד עצמו עד פרסה".

וכן הגיה על דברי השו"ע שלא בכל גווני צריך להמשיך בתפילתו אלא:

"דוקא שאינו מתאוה כל כך דאית ביה משום כל תשקצו. אבל בלאו הכי, יותר טוב להפסיק".

מתבאר מהרמ"א, שישנן רמות שונות של צורך במתן צרכים. קיימת רמה גבוהה של צורך שבה יש 'כל תשקצו' ואזי צריך לעצור תפילתו, אבל אם לא הגיע לרמה הזו אינו עובר על כל תשקצו, ובמקרה כזה עדיף שימשיך בתפילתו⁴⁸.

44. חלק א סימן קלא.

45. או"ח צב, ב.

46. או"ח סימן צב אות א.

47. סימן טז, ויובא לקמן.

48. אמנם ביאור זה קשה ברשב"א, שהי הוא לשיטתו שאפילו מים שוטטים על ברכיו ימשיך וכתב שכן שכן שרק נצרך ולא יצאו המים, משמע אפילו שנצרך מאד. ובמיוחד שלמתבאר לעיל לרשב"א יכל תשקצו הוא דאורייתא. ואולי צריך לחלק כריטב"א המובא לעיל בין משה נקביו למאכלים

קשה על הרמ"א שאיחד בין שיטת הרשב"א לתה"ד, שברשב"א מבואר שאפילו אם נצרך ביותר לנקביו אלא שיכול להעמיד את עצמו עד שיסיים תפילתו, ימשיך. ועוד, שהרשב"א כותב לשיטתו שאפילו מים שוטטים על ברכיו ימשיך וכתב שכל שכן שרק נצרך ולא יצאו המים, משמע אפילו שנצרך מאד, וכותב שכהאי גוונא גם בנצרך לגדולים אם נצרך ביותר ויכול להעמיד עצמו שיסיים תפילתו ימשיך ויסיים. ולכן כותב המג"א שהרשב"א ותורתו הדשן חולקים, ומבאר את שיטת הרשב"א, שכיוון שבל תשקצו דרבנן⁴⁹ חכמים דחו את איסור דרבנן של בל תשקצו כדי להעמיד דבריהם שלא יפסיקו בתפילה. הכרעתו למעשה היא לסמוך על הרשב"א.

מכל מקום מתבאר מדברי הרמ"א, שלא בכל צורך לנקביו עובר על בל תשקצו, אלא רק כשמתאוה לכך מאד. ונראה שגם הרשב"א אינו חולק שלא בכל צורך מועט להתפנות עובר על המאסת עצמו. וכך נראה מדברי הרמ"א⁵⁰ על תלמוד תורה:

"כל הנצרך לנקביו אסור אפילו בדברי תורה, כל זמן שגופו משוקץ מן הנקבים".

לפי ההקשר מבואר שאף אם נצרך לנקביו במידה שאינו יכול להעמיד את עצמו בשיעור פרסה אינו עובר על בל תשקצו, וכפי שמפרש המשנה ברורה⁵¹:

"אפילו אם אינו מתאוה כ"כ שיהא בו משום בל תשקצו, כיון שאינו יכול לעמוד עצמו עד פרסה. ובפרסה מותר אפילו בק"ש".

מבואר שיש הגדרה הלכתית שונה בהתאם למידת צורך האדם להתפנות: אם האדם יכול להתאפק משך זמן של פרסה - רשאי אף לקרוא כך קריאת שמע. אם אינו יכול להתאפק משך פרסה אך גם אינו כל כך מתאוה להתפנות – אסור בדברי תורה אך אינו עובר על בל תשקצו. כאשר מתאוה מאד להתפנות – יש עליו איסור בל תשקצו.

שולחן ערוך הרב⁵² כתב, שהגדר הוא שאם האדם ילך לבית הכסא ויישב מבלי לדחוף כלל את הצואה החוצה אלא רק לא ימנע ממנה לצאת, הגוף לבד יוציא אותה החוצה, כאשר האדם מתאפק במצב כזה עובר על בל תשקצו.

ובדומה לזה כתב בילקוט יוסף⁵³:

"הנמצא באמצע שמיעת קריאת התורה... ונתעורר בו צורך לנקביו... אינו צריך להפסיק, כל שאינו עובר בבל תשקצו, דהיינו שאינו נדחק להוצאת

משוקצים, וצ"ע.

49. וראה בהערות לעיל עוד בשיטת הרשב"א.

50. או"ח צב, א.

51. שם סק"ז.

52. תניינא או"ח סג, יא.

53. קיצושי"ע סג, ה.

הנקבים".

לענ"ד נראה אחרת, שכיוון שהאיסור הוא משום מאיסות, נראה שהגדר לבל תשקצו הוא כאשר באותו מצב אנשים נמאסים מהשהיית הצרכים, או שהוא בעצמו נגעל מכך שאינו הולך להתפנות. ולפי זה הדבר תלוי אף בהקשר, אם המצב הוא כזה שביחס לאותו מצב מובן לאנשים מדוע הוא אינו הולך להתפנות והדבר אינו מגעיל אותם, אף אם הרגשת הצורך שלו להתפנות היא חזקה ובהקשר אחר היה מאוס בעיני אנשים שאינו מתפנה, אין בכך איסור. אמנם אם גם בהקשר המצב הנוכחי רוב האנשים היו נמאסים בכך שאינו הולך להתפנות יש בכך בל תשקצו.

ט. במקום כבוד הבריות

הגמרא במסכת ברכות⁵⁴ אומרת:

"גדול כבוד הבריות שדוחה את לא תעשה שבתורה. ואמאי, לימא: אין חכמה ואין תבונה ואין עצה לנגד ה'! תרגמה רב בר שבא קמיה דרב כהנא בלאו דלא תסור... כל מילי דרבנן אסמכינהו על לאו דלא תסור, ומשום כבודו שרו רבנן".

כבוד הבריות כל כך חשוב, עד כדי שהוא דוחה איסורי דרבנן. על פי זה כתב תרומת הדשן⁵⁵ ללמד זכות על אנשים שמתפללים בציבור, ואינם הולכים להתפנות משום שלא נעים להם מחבריהם:

"מי שאינו יכול להעמיד את עצמו לא ידעין שפיר צד היתר שלא ירחיק ד"א אלא מטעם דהיה מתבזה ומתבייש בדבר מפני הציבור שירגישו בדבר... וקצת יש לי להוכיח דמשום זילותא וביזוי כה"ג לא חישינן לאיסור דרבנן מהא דפרק ב"מ⁵⁶ רבא אנסיה ליה בעידניה בע"כ פירוש התלמידים שהיה להם עת קבוע לפניו אנסוהו שהשהה נקביו".

ועל פיו פסק המשנה ברורה:

"האיסור בל תשקצו נדחה מפני כבוד הבריות כגון המשהא נקביו עד שימצא מקום צנוע וכהאי גוונא".

נראה שדינו של תרומת הדשן נתון במחלקות ראשונים בביאור הכתוב בגמרא בבכורות⁵⁷:

54. יט, ב.

55. סימן טז. אמנם לענין לא להתרחק בתפילה כתב שקשה להתיר ע"פ חילוקים שאינם מפורשים בגמרא ובגאונים ע"ש.

56. שבת לג, ב.

57. מד, ב.

"אמר רבי אבא בריה דרבי חייא בר אבא: משתינין מים בפני רבים ואין שותין מים בפני רבים; ותניא נמי הכי: משתינין מים בפני רבים, ואין שותין מים בפני רבים, ומעשה באחד שביקש להשתין מים ולא השתין, ונמצא כריסו צבה".

הגמרא אומרת, שהנצרך להטיל מים ואינו מטיל מסתכן ועלול להגיע לידי עקרות, ולכן על האדם להטיל את מימיו אפילו בפני אחרים ולא להתאפק, שמא יסתכן.

הרשב"ש⁵⁸ ביאר שהצורך להטיל מים הוא כדי להינצל מעקרות וגם משום בל תשקצו, ולכן אמרו לאדם להטיל מים אפילו בפני רבים. ולפי זה נראה שאיסור בל תשקצו דוחה את כבוד הבריות, ואפילו במקום שיש לו בזיון מהבריות חייב להטיל מימיו ולא להתעכב.

אך רוב הראשונים ביארו שמדובר כפשט הגמרא, שהסיבה לצורך להטיל מים בפני הבריות היא משום חשש סכנה, ולא משום בל תשקצו. ולפי זה נראה שדברי הגמרא שיש בכך חשש עקרות, הם בכלל דברי הרפואות שבגמרא שאיננו חוששים להם.

על פי זה מתבאר מדוע רוב הפוסקים לא הביאו זאת להלכה – שצריך להטיל מים אף בפני הציבור משום חשש סכנה – וכאשר הטור⁵⁹ כתב שלא להשהות צרכיו, הבית יוסף ביאר זאת רק משום בל תשקצו ולא הזכיר חשש סכנה, וכן כתב בשו"ע⁶⁰:

"המשהה נקביו, עובר משום בל תשקצו".

נראה שלהלכה אין חשש סכנה בהשהיית צרכים, וזהו איסור דרבנן משום בל תשקצו, ונדחה במקום כבוד הבריות. ולכן במקום שיש בזיון מהבריות להטיל מים, אין מחייבים אותו להטיל מים.

י. האם זהו איסור חפצא

כתב האורחות חיים⁶¹:

"וכשם שמכשירין הכלים משום בליעת אסור, כך מכשירין אותן בהגעלה או בליבון מחמת דבר מיאוס, כגון מי רגלים או דבר אחר מיאוס, דכתיב: "אל תשקצו את נפשותיכם". וכן נהגו כל ישראל ואין ראוי להקל על המנהג".

58. סימן רעד.

59. או"ח סימן ג.

60. או"ח ג, יז. ואף שהט"ז והמשנ"ב (שם סעיף קטן לא) הביאו את חשש סכנה, מהשו"ע אין נראה כן, ואף המשנ"ב בעצמו בסימן צב לא חשש לזה.

61. טהרת הנדה והכלים יב.

מתבאר מדבריו שאיסור אכילת מאכלות אסורות הוא איסור חפצא, שכל דבר מאוס הוא בכלל מאכלות אסורות, ולכן צריך להכשיר אחריו את הכלים.

אבל הבי"ב⁶² כתב על דברי האורחות חיים :

"ואני אומר שהמנהג הזה אין לו עיקר וגם לא פשט בינינו אלא משפשו ביותר ודיו".

האיסור 'אל תשקצו את נפשותיכם' הוא איסור על האדם שלא לשקץ עצמו, ולא איסור חפצא. ולכן כאשר הכלי נקי, והאוכל אינו נמאס ממנו, אין איסור כלל שלא לאכול את האוכל.

וכן נראה להוכיח מהגמרא בחולין⁶³ שאומרת :

"דרני (תולעים הנמצאים בין העור לבשר) דבשרא - אסירי, דכוורי - שריין. אמר לה רבינא לאימיה : אבלע לי ואנא איכול".

וביאר רש"י :

"אבלע לי - דכוורי בתוך הדגים תני אותם שלא אראה ואקוץ במ".

רבינא היה קץ באכילת התולעים, ולכן אמר לאימו שתבליע לו את תולעי הדג בתוך הדג כדי שלא יראה אותם, וכך הוא יוכל לאכול את הדג מבלי לקוץ בו. הרי שאע"פ שיש מאכל שהוא קץ בו, אין הוא מוגדר חפצא של איסור, אלא שבצורה שאינו קץ בו מותר לאוכלו.

וכן כתוב בשו"ת יהודה יעלה⁶⁴ :

"וני" דכל איסורים שבתורה הם איסורא חפצא כמו שכתב הר"ן בנדריים י"ח, אבל בל תשקצו הא ודאי המאכל היתר הוא בעצמו אלא איסור גברא לא תשקצו נפשותיכם דייקא".

יא. היוצא למעשה

על פי המתבאר נראה לעני"ד להורות למעשה :

א. אסור לאדם מדרבנן להמאיס את עצמו בין באכילה ובין בשהיית צרכיו. בדברים אחרים אין איסור.

62. יו"ד בדק הבית סוף סימן קכא.

63. סז, ב.

64. סימן צו.

ב. גדר ההמאסה הוא לפי המקובל באותה תרבות ולפי האדם עצמו, כאשר שניהם לחומרא. אם המקובל אצל רוב האנשים להיגעל מאכילה מסוימת, היא אסורה. וכן אם הוא עצמו נגעל מכך, אע"פ שרוב בני האדם לא נגעלים מכך, המאכל המאוס אסור עליו.

ג. האיסור הוא בין באוכל מאוס, ובין במאכל שאיננו מאוס אלא שנמאס מחמת כלים מלוכלכים וכדומה.

ד. גדר בל תשקצו בהשהיית נקבים הוא בהתאם למקובל שנמאסים באיפוק שכזה או שהוא נמאס מעצמו בכך. נראה לחשוש לשיטת האחרונים, שאם הגיע למצב שאם לא ידחוק בנקביו הצרכים יצאו, עובר על בל תשקצו.

ה. כיוון שהאיסור מדרבנן הוא נדחה מפני כבוד הבריות, ולשיטת השו"ע והמג"א בשביל שלא להפסיק בתפילה.

ו. הנמצא בנסיעה באוטובוס או במהלך מסע או מסדר ונצרך להתפנות באופן שעובר על בל תשקצו, בדרך כלל יהיה לו ביזיון מהבריות אם יבקש לעצור ולהפסיק, ולכן רשאי להתאפק. אם יכול להתפנות מבלי שיתבזה בכך, עליו לעשות כן.